

ಭತ್ಯಹರಿ

ಸ್ವಾಮಿ ಕರುಣಾಕರಾನಂದ

ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನೀತಿಶತಕ, ವೈರಾಗ್ಯಶತಕಗಳ ಕರ್ತೃವಾದ ಭತ್ಯಹರಿಯ ಜೀವನವೂ ಅಷ್ಟೇ ರೋಚಕವಾಗಿದೆ; ಆದರೆ ಕಾಲಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದು ಅಡಗಿಹೋಗಿದೆ. ಅವನ ಜೀವನಕಥೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಾಣುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿರುವ ಲೇಖಕರು ಬೇಲೂರು ಮಠದ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಪ್ರಶಿಕೃಣ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ, ವೇದಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುವ ಅವರು ಈ ಪ್ರತಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ನಿಜವಾದ ಭತ್ಯಹರಿಯ ಅನ್ವೇಷಣೆಯಲ್ಲಿ

ಭಾರತ ಕಂಡ ಅನೇಕ ಮಹಾನ್ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಭತ್ಯಹರಿಯ ಹೆಸರೂ ಒಂದು. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಮಹಾನ್ ಆಗಿದ್ದು, ಪುರಾತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆ, ಆತನ ಜೀವನದ ವಿವರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಪುರಾವೆಗಳು ಸಿಗದೆ ಹೋದಲ್ಲಿ, ಆತನು ದಂತಕತೆಗಳಿಂದ ಜೀವಂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ದಂತಕತೆಗಳಿಂದಲೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ ಕೂಡ! 'ಭತ್ಯಹರಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಅದೇ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದವನು. ಕೆಲವರು ಇವನನ್ನು ರಾಜನೆನ್ನುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಇವನನ್ನು ರಾಜ ವಿಕ್ರಮಾ ದಿತ್ಯನ ಸೋದರನೆನ್ನುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಈತ ನಾಥರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆನ್ನುವರು. ಕೆಲವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭತ್ಯಹರಿಯಿದ್ದರೆಂದೂ 'ನೀತಿಶತಕ' ಹಾಗೂ ಇತರ ಶತಕಗಳ ಭತ್ಯಹರಿಯು ಬೇರೆಯವನೆಂದೂ, 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ'ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನೆಂದೂ, 'ರಾವಣ ವಧಾ' ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕವಿ ಭಟ್ಟಿ (ಭರ್ತರಿ ಅಥವಾ ಭತ್ಯಹರಿ)ಯೂ ಬೇರೊಬ್ಬನೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು 'ಭೇದಾಭೇದ ವೇದಾಂತ'ದ ಭತ್ಯಪ್ರಪಂಚನೆಂಬ ದಾರ್ಶನಿಕನೂ ಭತ್ಯಹರಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರು, ಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಮೇಲೆ ಹರಿಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಭತ್ಯಹರಿಯದ್ದೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಏಳನೇ ಶತಮಾನದ ಚೀನೀ ಯಾತ್ರಿ ಇತ್ತಿಂಗ್, ಯಾತ್ರೆಯ ಕುರಿತಾದ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (*A record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago, translated by J. Takakusu, Oxford, 1896*) ಭತ್ಯಹರಿಯನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭತ್ಯಹರಿಯು ತಾನು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಕಾಲಿಡುವ ನಲ್ವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆಯಷ್ಟೆ ತೀರಿಕೊಂಡನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭತ್ಯಹರಿಯು ಪತಂಜಲಿ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದ ಮೇಲೆ ಟೀಕೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದೂ ಸುಮಾರು ೨೫,೦೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಅದನ್ನು ಭತ್ಯಹರಿ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಮಾನವ ಜೀವನದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನೂ, ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನೂ ಆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಅನೇಕ ಕುಟುಂಬಗಳ ಉಚ್ಚಾಯ

-ಅಧಃಪತನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಇತ್ತಿಂಗ್ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇತ್ತಿಂಗನ ಪ್ರಕಾರ ಭತ್ಯಹರಿಯು ಬೌದ್ಧನೆಂದೂ, 'ಮೂರು ರತ್ನ' (ಬುದ್ಧ-ಧರ್ಮ-ಸಂಘ) ಗಳನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದನೆಂದೂ, ಎರಡು ಬಗೆಯ ಶೂನ್ಯ (ಆತ್ಮ ಶೂನ್ಯ, ಧರ್ಮಶೂನ್ಯ)ಗಳ ಮೇಲೆ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮವನ್ನು ತನ್ನ ಜೀವನದ ಗುರಿಯಾಗಿಸಲು ಗೃಹಸ್ಥಾವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಭಿಕ್ಷುವಾದನೆಂದೂ, ಪುನಃ ತನ್ನೊಳಗಿನ ಭೋಗಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮರಳಿದನೆಂದೂ, ಹೀಗೆ ಏಳು ಬಾರಿ ಮಾಡಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಆತ ಬರೆಯುತ್ತಾನಂತೆ: 'ಜಗತ್ತಿನ ಆಮಿಷಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಿ ಗೃಹಸ್ಥಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದೆ; ಭೌತಿಕ ಸುಖಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪುನಃ ಭಿಕ್ಷುವಿನ ವೇಷ ಧರಿಸಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಆವೇಗಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಮಗುವಿನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಡಿಸುತ್ತಿವೆ'. ಭತ್ಯಹರಿಯನ್ನು ಬೌದ್ಧ ಗುರು ಧರ್ಮಪಾಲನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂಬುದಾಗಿ ಇತ್ತಿಂಗ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಆದರೆ, ಭತ್ಯಹರಿಯ 'ವೈರಾಗ್ಯಶತಕ'ದ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ೮೪ ರಲ್ಲಿ ("ಮಹೇಶ್ವರೇ ವಾ ಜಗತಾಮಧೀಶ್ವರೇ ಜನಾರ್ದನೇ ವಾ ಜಗದಂತರಾತ್ಮನಿ | ನ ವಸ್ತುಭೇದಪ್ರತಿಪತ್ತಿರಸ್ತಿ ಮೇ ತಥಾಪಿ ಭಕ್ತಿಸ್ತರುಣೇಂದುಶೇಖರೇ||") ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ'ದ ಮೊತ್ತಮೊದಲ ಮಂಗಲ ಶ್ಲೋಕ ('ಅನಾದಿನಿಧನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವಂ ಯದ ಕ್ಷರಮ್') ದಲ್ಲಿ ಭತ್ಯಹರಿಯು ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇತ್ತಿಂಗನ ಮಾತಿಗೂ ಇದಕ್ಕೂ ಕೂಡಿಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪುರಾವೆಗಳಿಗಾಗಿ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪುಟಗಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವವರು ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸೋದರನಿಗಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಯಾರು ಸಿಗುವರೋ, ಅವನಿಗೂ ಭತ್ಯಹರಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹುಟ್ಟುಹಾಕಲು ನೋಡುವರು. ಗುಪ್ತವಂಶದ ದೊರೆ ಸಮುದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಮಕ್ಕಳು. ಹಿರಿಯವ ರಾಮ ಗುಪ್ತ, ಕಿರಿಯವನೇ ಎರಡನೆಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ (ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ). ಈ ರಾಮಗುಪ್ತನು ಐದು ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆಳಲಿಲ್ಲ. ಶಿಲಾ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವನ ಆಡಳಿತದ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ ೩೭೦-೩೭೫.

ಎರಡನೆಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಈ ರಾಮಗುಪ್ತನು ಕಾಣೆಯಾದ ನಂತರ (ಅಥವಾ ಸತ್ತ ನಂತರ?) ಅವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಧ್ರುವಾ ದೇವಿಯನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರುತ್ತಾನೆಂದು ಇತಿ ಹಾಸಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ರಾಮಗುಪ್ತನೇ ಭರ್ತೃಹರಿಯಿರ ಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಊಹೆ. ಅಥವಾ ಪುರು ಗುಪ್ತನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಎರಡನೆಯ ಕುಮಾರಗುಪ್ತನೇ ಭರ್ತೃಹರಿಯಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಊಹೆ. ಅವ ನಿಗೆ ಬುಧಗುಪ್ತ ಮತ್ತು ನರಸಿಂಹಗುಪ್ತ (ಬಾಲಾದಿತ್ಯ)ರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಕಿರಿಯ ಸೋದರರಿದ್ದರು. ಅವನು ಕ್ರಿ.ಶ ೪೭೩-೪೭೫ ರವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದನು.

೧೧೨೫ರಲ್ಲಿ ಪರ್ಶಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತ ಲೇಖಕನಿಂದ ಬರೆಯ ಲಟ್ಟ “ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಕತೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹ” (ಮೊಜ್ಜಲ್ ಅಲ್ ತವರಿಖ್ ವ ಅಲ್-ಖಸಾಸ್) ದಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತಗೊಂಡ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕ ‘ದೇವೀಚಂದ್ರಗುಪ್ತಂ’ನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತಗೊಂಡ ರಾಮಗುಪ್ತ ಹಾಗೂ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ವಿಷಯ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ತನ್ನ ಅಣ್ಣ ನಾದ ರಾಮಗುಪ್ತನನ್ನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕೊಂದು ಸಿಂಹಾಸನ ವನ್ನು ಏರಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೭೮೧ ರಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜ ಒಂದನೆಯ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ತಾಮ್ರಶಾಸನದಿಂದಲೂ ಈ ಸಂಗತಿ ತಾಳೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ರಾಮಗುಪ್ತನು ಭರ್ತೃಹರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಇತಿಹಾಸಕಾರರ ಮತ.

ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಹುಟ್ಟಿನ ಹಿಂದಿನ ದಂತಕಥೆ

ಹಿಂದೆ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಪಂಡಿತನಿದ್ದ. ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ಅವನ ವಿದ್ಯೆಯ ದಾಹ ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೂ ತೀರಿರ ಲಿಲ್ಲ. ತನಗೆ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಧಾರೆಯೆರೆಯಬಲ್ಲ ಗುರು ವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಅಲೆದಾಡಿದ. ಮಹಾ ಪಂಡಿತರೆಂದು ಕೊಳ್ಳುವ ಅನೇಕರನ್ನು ಭೇಟಿ ಮಾಡಿದ. ಎಲ್ಲೂ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗುವ ಗುರುವನ್ನು ಕಾಣದೆ ದಣಿದು ಒಮ್ಮೆ ಪರ್ವತದ ಬಳಿಯಿರುವ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಕಾಲುಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು, ನೀರು ಕುಡಿದು ದಣಿವಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ದಡದ ಬಳಿಯಿರುವ ವಟುವುಕ್ತದ ಕೆಳಗೆ ಬಂದು ಒರಗಿಕೊಂಡ. ಮಂದವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಗೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ನಿದ್ರೆಗೆ ಜಾರಿದ. ಆ ವಟುವುಕ್ತದ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಅದು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸಮಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸಂಧ್ಯೆಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮರದಿಂದ ಕೆಳ ಗಿಳಿದು ನೋಡಿದರೆ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಜನಿವಾರದಿಂದ ಅವನೊಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ಅರಿತ ರಾಕ್ಷಸ ಅವನನ್ನು ಎಬ್ಬಿಸಿದ. ನಿದ್ರೆಯಿಂದಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ ಗಡ್ಡಧಾರಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸನೊಂದಿಗೆ ಸಂಭಾಷಿಸುತ್ತ ತನ್ನ

ಯಾತ್ರೆಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ. ವಿದ್ಯೆಯ ಮೇಲಿನ ಅವನ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನರಿತ ರಾಕ್ಷಸ ತನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನಿಗೆ ಧಾರೆಯೆರೆಯಲು ಸಮ್ಮತಿಸಿದ. ಆದರೆ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾ ಸಾಗರನು ತನ್ನ ಬಳಿಯೇ ಆರು ತಿಂಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತ, ಉಪ ವಾಸದಿಂದಿದ್ದ, ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದಲ್ಲಿ ತನ್ನೆಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಶರತ್ತು ಹಾಕಿದ. ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನು ಆ ಎಲ್ಲ ಶರತ್ತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿ ಬ್ರಹ್ಮರಾಕ್ಷಸನೊಡನೆಯೇ ಮರದ ಮೇಲೆ ಆರು ತಿಂಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತ, ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿ, ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದ. ರಾಕ್ಷಸನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅವನ ಹಸಿವು, ನೀರಡಿಕೆ, ನಿದ್ರೆಗಳು ಮಾಯವಾದವು! ಆರು ತಿಂಗಳ ನಂತರ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ದಾನ ಮಾಡಿ, ರಾಕ್ಷಸ ತನ್ನ ಶರೀರ ವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟು ಹೋದ.

ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನೂ ಮರದಿಂದ ಇಳಿದು ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಅಂತ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ತನ್ನೂರಿನಡೆಗೆ ಹೊರಟ. ಮರ ದಲ್ಲಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕಲಿತ ಪಾಠಗಳನ್ನು ವಟದ ಎಲೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಅವುಗಳು ಆರು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಕಂತೆಯೇ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದವು. ಅದನ್ನು ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅದಲ್ಲದೆ, ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಭಾ ವವು ಹೊರಟು ಹೋಗಲಾಗಿ ಇದೀಗ ಹಸಿವು, ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳು ಆತನನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಬಾಧಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದವು. ಹೇಗೋ ಮಾಡಿ ಕಳಿಂಗ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರ ಬಹಳ ಆಯಾಸಗೊಂಡು ಮಂದಾಕಿನಿ ಎಂಬ ನರ್ತಕಿಯ ಮನೆಯ ಮುಂದೆ ಬಂದು ಜಗಲಿಯ ಮೇಲೆ ಎಲೆಗಳ ಕಂತೆಯನ್ನೇ ತಲೆದಿಂಬಾಗಿ ಮಲಗಿ ಬಿಟ್ಟ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಶಿವನ ದೇವಾ ಲಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಳು. ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಜ್ಞಾಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೇ ಮಲಗಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನನ್ನು ಸೇವಕರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಮನೆ ಯೊಳಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಕೊಡಿಸಿ, ಶುಶ್ರೂಷೆ ನೀಡಿ ಗುಣ ಮುಖನನ್ನಾಗಿಸಿದಳು. ಅವನು ತನ್ನ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಲೆಳೆಸಿ ದಾಗ ಮಂದಾಕಿನಿ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನು ವಿವಾಹವಾಗಿ ಅಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಆಗ್ರಹ ಮಾಡಿದಳು. ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಜಗಳವಾಯಿತು. ಮಂದಾಕಿನಿಯು ಕಳಿಂಗರಾಜ ನಿಗೆ ದೂರಿತ್ತಳು. ರಾಜನ ಮುಂದೆ ಬಂದ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೆ, ಸದಾಚಾರಗಳಿಗೆ ಮನಸೋತನು. ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನು ಕೇವಲ ಮಂದಾಕಿನಿಯನ್ನಲ್ಲ , ತನ್ನ ಮಗ ಳನ್ನೂ, ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯ ಮಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಕುಲಪತಿಯ ಮಗಳನ್ನೂ ವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞೆ ನೀಡಿದ. ಹೀಗೆ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರ ನಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದ ಸ್ತ್ರೀಯರೊಂದಿಗೆ ವಿವಾಹವಾಯಿತು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯ ಮಗಳಾದ ಮಾಲತಿ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ಯೆ) ಯಿಂದ ವರರುಚಿಯೂ, ರಾಜನ ಮಗಳಾದ ಕಲಾವತಿ

(ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕನ್ಯೆ) ಯಿಂದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೂ, ಕುಲಪತಿಯ ಮಗ ಳಾದ ಸುಮಂಗಲಿ (ವೈಶ್ಯಕನ್ಯೆ) ಯಿಂದ ಭಟ್ಟಿಯೂ, ಮಂದಾ ಕಿನಿ (ಶೂದ್ರ ಕನ್ಯೆ) ಯಿಂದ ಭರ್ತೃಹರಿಯೂ ಜನಿಸಿದರು. ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದ ನಂತರ ಕಳಿಂಗ ದೊರೆಯು ಮೃತನಾಗಲು ವಿದ್ಯಾ ಸಾಗರನೇ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಜನಾಗಿ ಆಳಿದ. ವಿದ್ಯಾಸಾಗರನು ಮರಣ ಶಯ್ಯೆ ಯಲ್ಲಿರಲು, ಅವನ ಎಲ್ಲ ಮೂರು ಹಿರಿಯ ಮಕ್ಕಳು ಕಿರಿಯವನಾದ ಭರ್ತೃಹರಿಯನ್ನೇ ರಾಜನಾಗಿ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿ ದರು. ಆದರೆ, ರಾಜ್ಯದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ತನಗೆ ಯಾವ ಸಂತಾನವೂ ಆಗದೆಂದು ಭರ್ತೃ ಹರಿಯು ತಂದೆಗೆ ಆಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಭರ್ತೃಹರಿಗೆ ಮೂರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರೂ ಯಾವ ಸಂತಾನವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ.

ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಕುರಿತು ಇನ್ನಿಷ್ಟು ಕತೆಗಳು

ನಾಥ ಸಂಪ್ರದಾಯದವರು ಭರ್ತೃಹರಿಯನ್ನು ಉಜ್ಜ ಯಿನಿಯ ರಾಜನೆಂದೂ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (ಎರಡನೆ ಚಂದ್ರ ಗುಪ್ತ) ಅಣ್ಣನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗೋರಕ್ಷನಾಥನ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಸಿದ್ಧ 'ವಿಚಾರನಾಥ'ನಾದನೆಂದು ಅವರ ನಂಬಿಕೆ. ನಾಥ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಒಳಪಂಗಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ 'ಭರ್ತೃ ಹರಿ ಬೈರಾಗ್' ಎಂಬ ಪಂಥವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಸುಮಾರು ೧೧-೧೪ನೆ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ 'ಗೋರಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಂಗ್ರಹ' ದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆಧ್ಯಾ ತ್ಮಿಕ ಸತ್ಯದ ಹುಡುಕಾಟಕ್ಕೇಂದೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೊರೆದು ಭರ್ತೃಹರಿ ಚಿಂದಿ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿ, ತಪೋಮಯ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆ ಸುತ್ತ 'ಕಪೋತವೃತ್ತಿ'ಯಿಂದ ಹೊಟ್ಟೆ ಹೊರೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಭಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬೇಡದೆ, ಹೊಲದಲ್ಲಿ ತೆನೆಕೊಯ್ದು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳು ಗಳನ್ನೋ ಅಥವಾ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಡಗಳಿಂದ ಬಿದ್ದ ಧಾನ್ಯದ ಕಣ ಗಳನ್ನು ಆರಿಸುತ್ತ ತಿನ್ನುವುದೇ 'ಕಪೋತವೃತ್ತಿ'. ಒಮ್ಮೆ ಹೀಗೆ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ನಗರದ ಕಿರಿದಾದೊಂದು ರಸ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಕಣ

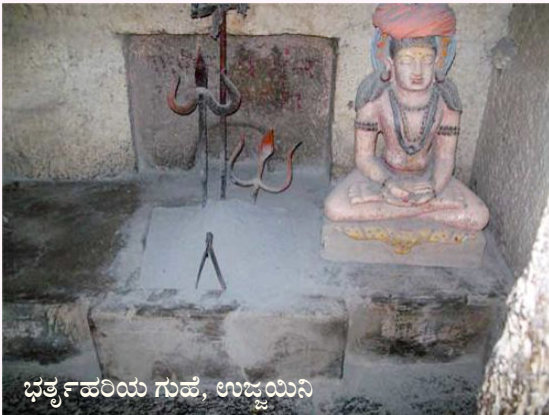
ಗಳನ್ನು ಆಯುತ್ತಿದ್ದ. ಹಸಿಯ ಕಾಳುಗಳನ್ನೇ ಅಗಿಯುತ್ತ ತಿನ್ನು ತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಆಚರಣೆಯು ಅಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಸೋದರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿತ್ತು. ಭರ್ತೃಹರಿಯ ವೇಷದಿಂದ ಅವ ನನ್ನು ಗುರುತು ಹಿಡಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಹೀಗೆ ನುಡಿಯುತ್ತಾನೆ: "ಓಹೋ! ಯಾರು ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊರೆದು ಕೊಳ್ಳಲು ಅಸಮರ್ಥನೋ, ಅವನಿಗೂ ತಾಯಿಯೊಬ್ಬಳು ಇದ್ದಾ ಳೆಯೇ?" ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ಸಿದ್ಧನ ವೇಷದಲ್ಲಿದ್ದ ಭರ್ತೃಹರಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸುವವನಂತೆ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ: "ಓಹೋ! ಯಾರು ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಹೊರೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥನಾದರೂ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡನೋ ಅವನ ತಾಯಿಯೂ ನಿನದೇಗೆ ಅರ್ಹಳೇ" ಎಂದು. ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ವಿಕ್ರಮನು ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ತಕ್ಷಣ ಇದು ಮತ್ತಾರೂ ಆಗಿರದೆ ನನ್ನ ಸೋದರ ಭರ್ತೃಹರಿಯೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಕುದುರೆಯಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿದು ಆತನ ಕಾಲಿಗೆರೆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ದಾನದ ಪಾಠವನ್ನು ಕಲಿತ ವಿಕ್ರಮನು ಅನೇಕ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತಿ ಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಕ್ಷಿಪ್ರಾ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಗುಹೆಯಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಆತನು ಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಜಸ್ಥಾನದ ಅಲ್ವಾರ್‌ನ ಸರಿಸ್ಕಾದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃ ಹರಿಯ ಸಮಾಧಿಯಿದೆ.

ಭರ್ತೃಹರಿಯ ವೈರಾಗ್ಯಜನಕ ವೃತ್ತಾಂತ

ಭರ್ತೃಹರಿ ರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಪಿಂಗಳೆಯೆಂಬ ಪತ್ನಿ ಯಿದ್ದಳು. ಆಕೆಯನ್ನು ಅವನು ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೆ ಒಬ್ಬ ಯೋಗಿಯು ಇವನಿದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅಮರನಾಗುವ ಹಣ್ಣನ್ನು ಕೊಟ್ಟ. ಭರ್ತೃಹರಿ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ನೀಡಿದ. ಆದರೆ, ಪಿಂಗಳೆಯು ಅದನ್ನು ತಿನ್ನದೆ ತಾನು ಗುಟ್ಟಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುವ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೋ ಕೊಟ್ಟು, ಹೀಗೆ ಕೈಯಿಂದ ಕೈ ಬದ ಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಇವನ ಕೈಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದಾಗ ಈ ವಿಶ್ವಾಸಘಾತವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಸಂಸಾರ ತೊರೆದು ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಯಾದನೆಂದು ಕತೆಯಿದೆ.

ತಮಿಳು ಜಾನಪದದ ಪ್ರಕಾರ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಹಣ್ಣನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು ತಮಿಳು ಸಿದ್ಧರ್ ಆದ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರಿಂದ. ಪಟ್ಟಿನಾ ನರರು ಭರ್ತೃಹರಿಗೆ ಸಂಸಾರದ ಅಸಾರತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಅವನ ಪತ್ನಿಯ ವಿಶ್ವಾಸಘಾತವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಂಡತಿಯ ಮೇಲಿನ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ ಆ ಮಾತನ್ನು ನಂಬದ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಪಿಂಗಳೆಯನ್ನೇ ನೇರವಾಗಿ ಈ ಆರೋಪವನ್ನು

ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಗುಹೆ, ಉಜ್ಜಯಿನಿ

ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕುಪಿತಗೊಂಡ ಪಿಂಗಳೆ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರನ್ನು ಶೂಲಕೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರ ತಪಃ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಶೂಲವೇ ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾಯಿತು. ರಾಜನು ಕೋಪದಿಂದ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರ ಬಳಿ ಬಂದು “ನಾಳೆಯೇ ನಿನಗೆ ಮರಣದಂಡನೆ ಶಿಕ್ಷೆ ಸಾಯಲು ಸಿದ್ಧನಾಗು” ಎಂದನು. ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರು “ನಾನೀಗಲೇ ಸಾಯಲು ಸಿದ್ಧ” ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸಿದರು. ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ ರಾಜನು ಕಣ್ಣೀರಿಡುತ್ತ ಬಂದು ಸೆರೆಯಿಂದ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ವೃತ್ತಾಂತದಿಂದ ಸಂಸಾರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಕೌಪೀನಧಾರಿಯಾಗಿ ಸಿದ್ಧರ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅವರ ಹಿಂದೆಯೇ ನಡೆದನು. ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯ ಮೋಕ್ಷವು ತಿರುಪೊಟ್ಟಿಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಯಿತು. ತಮಿಳು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯು ಭದ್ರಗಿರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಗುರುತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ರಚಿಸಿದನೆಂಬ ‘ಮೇಯ್ ಜ್ಞಾನ ಪುಲಂಬಳ್’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವೂ ಲಭ್ಯವಿದೆ.

ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯು ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರ ಹಿಂದೆ ತಿರುವಿಡೈಮರುತುರ್ಗೆ ಬಂದನು. ಅಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಆತ ದೇವಾಲಯದ ಒಂದು ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡುತ್ತಿದ್ದ. ಇನ್ನೊಂದು ಬಾಗಿಲಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರು ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅವರ ಬಳಿ ಒಬ್ಬ ಬಡವ ಭಿಕ್ಷೆ ಬೇಡಲು ಬಂದ. ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದರು “ನನ್ನ ಬಳಿಯೇ ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನೇಕೆ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೀಯೇ? ಹೋಗು, ಆ ಪಶ್ಚಿಮದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಗೃಹಸ್ಥ ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಕೇಳು. ನಾನು ಕಳಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳು”. ಆ ಬಡವ ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯ ಬಳಿ ಬಂದು ಪಟ್ಟಿನತ್ತಾರರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅವನ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿದಾಗ ಭರ್ತ್ಯಹರಿಗೆ ಆ ಮಾತಿನ ಮರ್ಮ ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಬಳಿಯಿರುವ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆಯೂ ಕೂಡ ಪರಿಗ್ರಹವೇ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅದನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಗುರು ನನ್ನನ್ನು ಗೃಹಸ್ಥನೆಂದು ಕರೆದ ಎಂದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಬಳಿಯಿರುವ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆಯನ್ನೂ ಎಸೆದುಬಿಟ್ಟ.

ಕೃತಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿಚಾರಧಾರೆ

ಭರ್ತ್ಯಹರಿಯು ಸುಭಾಷಿತಶ್ರೀತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನೂರು ನೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಮೂರು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಲೌಕಿಕ ಹಾಗೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ರಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವೇ ನೀತಿಶತಕ, ಶೃಂಗಾರಶತಕ ಹಾಗೂ ವೈರಾಗ್ಯಶತಕ — ಮೊದಲಿನೆರಡು ಲೌಕಿಕರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿಯಾದರೆ, ಕೊನೆಯದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಸಾಧಕರಿಗೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ತಂಬುತ್ತದೆ.

‘ನೀತಿಶತಕ’ವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೊದಲಿಗೆ ಮೂರ್ಖಜನರ ನಿಂದೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಅರೆಬೆಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ನಿಂದೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ನಿಂದೆಯ ಹಿಂದಿರುವ ಉದ್ದೇಶ ನಿಂದೆ ಮಾಡಲೆಂದಲ್ಲ. ಸರಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ (ಮೀಮಾಂಸಕರ ‘ನ ಹಿ ನಿಂದಾ ನ್ಯಾಯ’ ನಿಂದೆಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೀಗೆಯೇ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ). ಉನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ‘ಯದಾ ಕಿಂಚಿತ್ಕ್ರೋಧಂ ಗಜ ಇವ ಮದಾಂಧಃ ಸಮಭವಂ ತದಾ ಸರ್ವಜ್ಞೋಽಸ್ಮಿತೈಭವದವಲಿಪ್ತಂ ಮಮ ಮನಃ | ಯದಾ ಕಿಂಚಿತ್ ಕಿಂಚಿದ್ ಬುಧಜನಸಕಾಶಾದವಗತಂ ತದಾ ಮೂರ್ಖೋಽಸ್ಮಿತಿ ಜ್ವರ ಇವ ಮದೋ ಮೇ ಅಪಗತಃ || - “ಮದದಲ್ಲಿರುವ ಆನೆಯಂತೆ ಯಾವಾಗ ನಾನು ಅಲ್ಪ ಜ್ಞಾನದ ಮದದಿಂದ ಕುರುಡನಂತಾಗಿದ್ದನೋ, ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ತಾನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸೊಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೂಡುತ್ತ. ಯಾವಾಗ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಆರಂಭಿಸಿದನೋ, ಆಗ ನಾನು ಮೂರ್ಖನೆಂಬ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾಗಿ ಜ್ವರವು ಇಳಿಯುವಂತೆ ನನ್ನ ಸೊಕ್ಕೂ ಮರೆಯಾಯಿತು”. ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತ ಭರ್ತ್ಯಹರಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ವಿದ್ಯಾ ನಾಮ ನರಸ್ಯ ರೂಪಮಧಿಕಂ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಗುಪ್ತಂ ಧನಂ ವಿದ್ಯಾ ಭೋಗಕರೀ ಯಶಸ್ಸುಖಕರೀ ವಿದ್ಯಾ ಗುರೂಕ್ಷಾಂ ಗುರುಃ | ವಿದ್ಯಾ ಬಂಧುಜನೋ ವಿದೇಶ ಗಮನೇ ವಿದ್ಯಾ ಪರಾ ದೇವತಾ ವಿದ್ಯಾ ರಾಜಸು ಪೂಜ್ಯತೇ ನ ಹಿ ಧನಂ ವಿದ್ಯಾವಿಹೀನಃ ಪಶುಃ ||” (೧೭ನೆ ಶ್ಲೋಕ) - “ವಿದ್ಯೆಯ ಮನುಷ್ಯನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಂದರ್ಯವು, ರಹಸ್ಯವಾಗಿರಿಸಿದ ಧನವು. ಅದು ಅವನಿಗೆ ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಯಶಸ್ಸನ್ನು, ಸುಖವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ಗುರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ವಿದೇಶಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣಿಸುವವನಿಗೆ ಬಂಧುವು. ಅದೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೇವತೆ. ರಾಜ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಗೇ ಗೌರವ, ಧನಕ್ಕಲ್ಲ. ವಿದ್ಯೆಯಿಲ್ಲದವನು ಪಶುವಿಗೆ ಸಮಾನ.”

ತನ್ನ ಪರಿಜನ ಬಂಧುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಾಸಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತ ಜೀವನದ ಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮ ಮುಂದಿಡುತ್ತ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ಕ್ಷಾಂತಿಶ್ಚೇತ್ ಕವಚೇನ ಕಿಂ ಕಿಮುರಿಭಿಃ ಕ್ರೋಧೋಽಸ್ತಿ ಚೇತ್ ದೇಹಿನಾಂ ಜ್ಞಾತಿಶ್ಚೇದನಲೇನ ಕಿಂ ಯದಿ ಸುಹೃದ್ವಿಷಯೋಃ ಕಿಂ ಫಲಮ್ | ಕಿಂ ಸರ್ವೈರ್ಯದಿ ದುರ್ಜನಾಃ ಕಿಮು ಧನೈರ್ವಿದ್ಯಾಽನವದ್ಯಾ ಯದಿ ವ್ರೀಡಾ ಚೇತ್ ಕಿಮು ಭೂಷಣೈಃ ಸುಕವಿತಾ ಯದ್ಯಸ್ತಿ ರಾಜ್ಯೇನ ಕಿಮ್ ||” (೧೮ನೆ ಶ್ಲೋಕ) - “ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಸಹನೆಯಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಕವಚವೇಕೆ? ಕ್ರೋಧವಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಶತ್ರುಗಳ್ಯಾಕೆ? ಸಂಬಂಧಿಕರಿದ್ದರೆ ಬೆಂಕಿಯಾಕೆ? ಸ್ನೇಹಿತರಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಫಲವೇನು? ದುರ್ಜನರಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಸರ್ಪಗಳ್ಯಾಕೆ? ನಿರ್ದೋಷವಾದ ವಿದ್ಯೆಯಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ ಧನವೇಕೆ? ಸೌಶೀಲ್ಯವಿದ್ದರೆ ಬೇರೆ

ಆಭರಣಗಳೇಕೆ? ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಕೌಶಲವಿದ್ದರೆ ಸಿಂಹಾಸನ ವೇಕೆ?” ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ತಾಳಿದವನೇ ಬಾಳಿಯಾನು, ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಿಸುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿವಾದ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸದ್ಗುಣಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಂತಹ ಸದ್ಗುಣಗಳು ಸತ್ಸಂಗ ಮಾಡದೆ ಬಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಸಂಗ ವನ್ನು ಹೊಗಳಿ ೨೦ನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ಜಾಡ್ಯಂ ಧಿಯೋ ಹರತಿ ಸಿಂಚತಿ ವಾಚಿ ಸತ್ಯಂ ಮಾನೋನ್ನತಿಂ ದಿಶತಿ ಪಾಪಮಪಾಕರೋತಿ | ಚೇತಃ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ದಿಕ್ಷು ತನೋತಿ ಕೀರ್ತಿಂ ಸತ್ಸಂಗತಿಃ ಕಥಯ ಕಿಂ ನ ಕರೋತಿ ಪುಂಸಾಮ್ ||”- “ಸತ್ಸಂಗವು ಬುದ್ಧಿಯ ಮಂದ್ಯವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತದೆ. ಗೌರವವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪಾಪಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ನಾಲೆಸೆಗೂ ಹರಡುತ್ತದೆ. ಹೇಳು, ಸತ್ಸಂಗವು ವಿನನ್ನು ಮಾಡದು ಎಂದು?” ೨೫ನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಶಾಶ್ವತವಾದ ಇಂದೆಂದಿಗೋ ಮುಗಿಯುವ ಮನುಷ್ಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆ ಹೆಸರು ತರುವಂತಹ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ: “ಪರಿವರ್ತಿನಿ ಸಂಸಾರೇ ಮೃತಃ ಕೋ ವಾ ನ ಜಾಯತೇ | ಸ ಜಾತೋ ಯೇನ ಜಾತೇನ ಯಾತಿ ವಂಶಸ್ಸಮುನ್ನತಿಮ್ ||”- “ಬಂದುಹೋಗಿ ಮಾಡುವ ಈ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸತ್ತವನು ಹುಟ್ಟಲೇಬೇಕು. ಅದೇನು ದೊಡ್ಡದಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಯಾರ ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ ಅವನ ವಂಶವು ಮೇಲ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೋ ಅವನೇ ನಿಜವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.” ಭರ್ತೃಹರಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಹಳ ಹತ್ತಿರದಿಂದ ಪರಿಶೀಲಿದ ವ್ಯಕ್ತಿ, ವ್ಯವಹಾರಕುಶಲ. ದುಡ್ಡಿದ್ದವನೇ ದೊಡ್ಡಪ್ಪ ನಲ್ಲವೆ? ಜಗತ್ತು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟುತ್ತದೆಯೋ, ಯಾವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ವಿಡಂಬನೆಯ ಮೂಲಕ ನಮ್ಮ ಮುಂದಿಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಹೇಳುವ ವ್ಯವಹಾರ ಇಂದಿಗೂ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. “ಜಾತಿರ್ಯಾತು ರಸಾತಲಂ ಗುಣಗಣಸ್ತತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಧೋ ಗಚ್ಛತಾತ್ ಶೀಲಂ ಶೈಲತಃತತ್ಪ್ರಭಜನಸ್ಸಂದಹ್ಯತಾಂ ವಹ್ನಿನಾ | ಶೌರ್ಯೇ ವೈರಿಣಿ ವಜ್ರಮಾಶು ನಿಪತತ್ಪಥೋಸ್ತು ನಃ ಕೇವಲಂ ಯೇನೈ ಕೇನ ವಿನಾ ಗುಣಾಸ್ತಣಿವಪ್ರಾಯಾಸ್ಸವಸ್ತಾ ಇಮೇ ||”- “ಜಾತಿ-ಗೀತಿ ರಸಾತಲಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿ; ಸದ್ಗುಣಗಳ ಸಮೂಹ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗಲಿ; ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರ್ಯವು ಪರ್ವತದಿಂದ ನೆಗೆದು ಬೀಳಲಿ; ವಂಶಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದು ಸುಟ್ಟು ಬೂದಿಯಾಗಲಿ; ಶೌರ್ಯ ವೆನ್ನುವ ಶತ್ರುವಿನ ಮಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಸಿಡಿಲು ಬಡಿಯಲಿ. ಯಾವ ಸಂಪತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳು ಕಸಕ್ಕೆ ಸಮಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ನಮಗೆ ಆ ಸಂಪತ್ತಷ್ಟೆ ಬೇಕು.” (ಶ್ಲೋಕ ೩೨). “ಯಸ್ಯಾಸ್ತಿ ವಿತ್ತಂ ಸ ನರಃ ಕುಲೀನಃ ಸ ಪಂಡಿತಃ ಸ

ಶ್ರುತವಾನ್ ಗುಣಜ್ಞಃ | ಸ ಏವ ವಕ್ತಾ ಸ ಚ ದರ್ಶನೀಯಃ ಸರ್ವೇ ಗುಣಾಃ ಕಾಂಚನಮಾಶ್ರಯಂತಿ ||”- “ಯಾರಲ್ಲಿ ಹಣವಿದೆಯೋ ಅವನೇ ಸದ್ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮನುಷ್ಯ! ಅವನೇ ಪಂಡಿತ! ಅವನೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು! ಅವನೇ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಬಲ್ಲವ! ಅವನೇ ವಾಗ್ಮಿ! ಅವನೇ ರೂಪವಂತ! ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಹಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತವೆ!” (ಶ್ಲೋಕ ೩೩). ಯಾರ್ಯಾರು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯದಿಂದ ಹೇಗೆ ಭ್ರಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಭರ್ತೃಹರಿ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ೩೪ರಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ, “ದಾರ್ಮ್ಯಂ ತ್ಯಾನ್ವಪತಿರ್ವಿಸತ್ಯತಿ ಯತಿಸ್ಸಂಗಾತ್ ಸುತೋ ಲಾಲನಾದ್ ವಿಪ್ರೋನಧ್ಯಯನಾತ್ ಕುಲಂ ಕುತನಯಾ ಚಿಲಂ ಖಲೋ ಪಾಸನಾತ್ | ಹೀರ್ಮದ್ಯಾದನವೇಕ್ಷಣಾದಪಿ ಕೃಷಿಃ ಸ್ನೇಹಃ ಪ್ರವಾಸಾಶ್ರಯಾನ್ಯೈಶ್ಚ ಚಾಪ್ರಣಯಾತ್ ಸಮೃದ್ಧಿರನಯಾ ತ್ಯಾಗಾತ್ ಪ್ರಮಾದಾದ್ಧನಮ್ ||”- “ಕೆಟ್ಟ ಸಲಹೆಗಳಿಂದ ರಾಜನು ನಾಶವಾಗುತ್ತಾನೆ; ಸಂನ್ಯಾಸಿಯು ಸಂಗದಿಂದ ಕೆಡುತ್ತಾನೆ; ಮಗನು ಅತಿಮುದ್ದಿನಿಂದ ಹಾಳಾಗುತ್ತಾನೆ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡದೆ ಹಾಳಾಗುತ್ತಾನೆ; ಕೆಟ್ಟ ನಡತೆಯುಳ್ಳ ಮಗನಿಂದ ಕುಲವು ಹಾಳಾಗುತ್ತದೆ; ದುಷ್ಟರ ಸಹವಾಸದಿಂದ ಚಾರಿತ್ರ್ಯವು ಕೆಡುತ್ತದೆ; ಮದ್ಯಸೇವನೆಯಿಂದ ನಿರ್ಲಿಜ್ಜ ನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಆರೈಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬೇಸಾಯವು ಹಾಳಾಗುತ್ತದೆ; ಅನವರತ ದೇಶಾಂತರ ಸಂಚಾರದಿಂದ ಮಕ್ಕಳು-ಬಂಧು- ಬಾಂಧವರಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವು ಮುಂದುಡಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ; ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಗೆಳತನವು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ; ನೀತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯು ಕ್ಷೀಣಿಸುತ್ತದೆ; ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ವೆಚ್ಚದಿಂದ ಹಣವು ಖರ್ಚಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ”. ಶ್ಲೋಕ ಸಂಖ್ಯೆ ೪೧ರಲ್ಲಿ ‘ನಮ್ಮ ಹಣಬರಹ ಇದ್ದಂತಾಗುತ್ತದೆ; ಮರುಭೂಮಿಗೆ ಹೋದರೂ ನಮ್ಮ ಹಣ ಬರಹದಲ್ಲಿ ಸುಖ ಬರೆದಿದ್ದರೆ ಸಿಕ್ಕೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಮೇರು ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ ನಮ್ಮ ಪಾಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ನಮ್ಮದಾಗದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಧೈರ್ಯ ವನ್ನವಲಂಬಿಸಬೇಕು; ಸಿರಿವಂತರನ್ನರಸಿ ಹೋಗಬಾರದೆಂದು’ ಕಿವಿಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತಾನೆ.

ದುಷ್ಟರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತ, ‘ದುಷ್ಟರು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಅವರ ಸಂಗ ಕೂಡದು. ಮಣಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಸರ್ಪವೇನು ಕಡಿಮೆ ಭಯವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆಯೆ?’ ಎಂದು (ಶ್ಲೋಕ ೪೩) ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮ ಸುತ್ತ ಮುತ್ತ ಲಿನ ಜನ ಏನೆಂದುಕೊಳ್ಳುವರೋ ಎಂದೇ ಅವರ ಸದಭಿಪ್ರಾಯ ಗಳಿಸಲೆಂದೇ ಜೀವಿಸುವವರು. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಎಂದಿಗೂ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಲು, ನೀರನ್ನು ನೀರು ಎಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿತು ತೀರ್ಮಾನಿಸರು. ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ ನಾಡುತ್ತಾರೆ. ‘ಲಜ್ಜಾಸ್ವಭಾವದವನನ್ನು ಮಂದ ಸ್ವಭಾವದವ

ನೆಂದೂ, ವ್ರತಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿರುವವನನ್ನು ಸೋಗಲಾಡಿ ಎಂದೂ, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಒಳಗೂ- ಹೊರಗೂ ಶುದ್ಧನಾದವನನ್ನು ಕಪಟಿಯೆಂದೂ, ಶೂರನನ್ನು ನಿರ್ದಯಿಯೆಂದೂ, ಮನನ ಮಾಡುವವನನ್ನು ದಡ್ಡನೆಂದೂ, ಮಧುರ ಭಾಷೆಯನ್ನು ದೀನನೆಂದೂ, ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯನ್ನು ದುರಹಂಕಾರಿಯೆಂದೂ, ವಾಗ್ಮಿಯನ್ನು ಹರಟೆಮಲ್ಲನೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾದರೆ, ಸದ್ಗುಣಗಳ ಯಾವ ಗುಣವನ್ನು ತಾನೇ ದುರ್ಜನರು ದೂಷಿಸರು?” (ಶ್ಲೋಕ ೪೪). ಹೀಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ವಿವೇಕವನ್ನು ಬರೆದಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ವೈರಾಗ್ಯಶತಕದಲ್ಲಿ ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಭೋಗಜೀವನವನ್ನು ಪರಿಕೆಸಿ ಇದಿಷ್ಟೇ ಎಂದು ಅದನ್ನು ಅಳೆದು ನಮ್ಮ ಮುಂದಿಟ್ಟು, ಈ ದೋಷಮಯ ಜೀವನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉನ್ನತವಾದ ಸುಖೀ ಜೀವನವೊಂದಿದೆ ಎಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ೨ನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೃಷ್ಣೆಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ದೂಷಿಸುತ್ತ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ಭ್ರಾಂತಂ ದೇಶಮನೇಕದುರ್ಗವಿಷಮಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ನ ಕಿಂಚಿತ್ ಫಲಂ ತೃಕ್ವಾ ಜಾತಿಕುಲಾಭಿಮಾನಮುಚಿತಂ ಸೇವಾ ಕೃತಾ ನಿಷ್ಫಲಾ | ಭುಕ್ತಂ ಮಾನವಿವರ್ಜಿತಂ ಪರಗೃಹೇಷ್ವಾಶಂಕಯಾ ಕಾಕವತ್ ತೃಷ್ಣೇ ಜಂಭಸಿ ಪಾಪಕರ್ಮಪಿಶುನೇ ನಾದ್ಯಾಪಿ ಸಂತುಷ್ಟಸಿ||” - “ಹೇ ತೃಷ್ಣೆಯೇ! ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟವಾದ ಅನೇಕ ದುರ್ಗಮ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಿದರೂ ಏನೂ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಜಾತಿ-ಕುಲಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕದಾದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಯಾವ ಫಲವೂ ಸಿಗಲಿಲ್ಲ. ಮಾನ ಬಿಟ್ಟು ಪರರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಗೆಯಂತೆ (ಯಾವಾಗ ಓಡಿಸಿಬಿಡುವರೋ ಎಂಬ) ಭಯದಿಂದ ಊಟ ಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಪಾಪಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಸುವ ತೃಷ್ಣೆಯೇ, ಇಂದಿಗೂ ನೀನು ತೃಪ್ತಳಾಗಲಿಲ್ಲ”. ನಾವು ಭೋಗದ ಹಿಂದೆ ಓಡುವಾಗ ನಾವೇ ಅದರ ನಿಯಂತ್ರಕರೆಂಬ ಭ್ರಮೆಯಿರುತ್ತದೆ. ವಿವೇಚಿಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಅದು ವಿರುದ್ಧವೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ, “ಭೋಗಾ ನ ಭುಕ್ತಾಃ ವಯಮೇವ ಭುಕ್ತಾಃ ತಪೋ ನ ತಪ್ತಂ ವಯಮೇವ ತಪ್ತಾಃ ಕಾಲೋ ನ ಯಾತೋ ವಯಮೇವ ಯಾತಾಃ ತೃಷ್ಣಾ ನ ಜೀರ್ಣಾ ವಯಮೇವ ಜೀರ್ಣಾಃ ||” (ಶ್ಲೋಕ-೧೨) - “ಭೋಗವಸ್ತುಗಳು ನಮ್ಮಿಂದ ಭೋಗಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ; ನಾವೇ ಅವುಗಳಿಂದ ಭೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ತಪಸ್ಸನ್ನು ನಾವು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ; ನಾವೇ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಬಂದವು; ನಾವು ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆಯಲಿಲ್ಲ; ಕಾಲವೇ ನಮ್ಮನ್ನು ನುಂಗಿತು; ತೃಷ್ಣೆಯು ಸವೆಯಲಿಲ್ಲ, ನಾವೇ ಸವೆದು ಹೋದವು”. ಸಂಸಾರದ ಕ್ಷಣಿಕತೆಯ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಭಯದ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಹೊರಬಂದರೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಭಯತೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಭರ್ತೃಹರಿ ಶ್ಲೋಕ-೩೪ರಲ್ಲಿ.

೧೮೯೭ರಲ್ಲಿ ಕೆ.ಬಿ.ಘುಲೇ ಎಂಬುವವರು ನಾಗಪುರದಿಂದ ನವೆಂಬರ್ 2021

ಭರ್ತೃಹರಿಯ ಸಮಾಧಿ, ಉಜ್ಜಯಿನಿ

ಭರ್ತೃಹರಿಯದೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ‘ವಿಜ್ಞಾನಶತಕಮ್’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೊರತಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಶತಕದ ಕೊನೆಯ ಪದ್ಯ (೧೦೩ನೆಯ ಶ್ಲೋಕ) ಹೀಗಿದೆ, “ಬುಧಾನಾಂ ವೈರಾಗ್ಯಂ ಸುಘಟಯತು ವೈರಾಗ್ಯಶತಕಂ ಗೃಹಸ್ಥಾನಾಮೇಕಂ ಹರಿಪದಸರೋಜಪ್ರಣಯಿನಾಮ್ | ಜನಾನಾಮಾನಂದಂ ವಿತರತು ನಿತಾಂತಂ ವಿಶದತ್ರಯಂ ಶೇಷವ್ಯಾಖ್ಯಾಲಿತತಮಸಾಂ ಶುದ್ಧಮನಸಾಮ್ ||” - “ಭಗವಂತನ ಪಾದಪದ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಟ್ಟಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಗೃಹಸ್ಥರ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ವೈರಾಗ್ಯ ಶತಕವೊಂದು ದೃಢಗೊಳಿಸಲಿ. ಭಗವಂತನ (ಶೇಷ) ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯಿಂದ ಯಾರ ಅಜ್ಞಾನವು ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಶುದ್ಧ ಮನಸ್ಸಿನ ಜನರಿಗೆ (ಉಳಿದ) ಮೂರು ಶತಕಗಳು (ನೀತಿ- ಶೃಂಗಾರ-ವಿಜ್ಞಾನ) ಬಹಳ ಆನಂದವನ್ನು ನೀಡಲಿ”. ವೈರಾಗ್ಯ ಶತಕವನ್ನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ, ಮತ್ತೆ ಶತಕತ್ರಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಶತಕಗಳನ್ನು ಆತ ರಚಿಸಿರಬಹುದೆಂಬ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಬೀಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಿಜ್ಞಾನಶತಕದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೇ ವಿಷಯ. ೪ನೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ಬ್ರಹ್ಮಾಮೃತಂ ಭಜ ಸದಾ ಸಹಜಪ್ರಕಾಶಂ ಸರ್ವಾಂತರಂ ನಿರವಧಿ ಪ್ರಥಿತಪ್ರಭಾವಮ್ | ಯದ್ಯಸ್ತಿ ತೇ ಜಿಗಮಿಷಾ ಸಹಸಾ ಭವಾಬ್ಧೇ ಪಾರೇ ಪರೇ ಪರಮಶರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಕಲಂಕೇ ||” - “(ಹೇ ಸೋದರ!) ಒಂದು ವೇಳೆ ನಿನಗೆ ಸಂಸಾರಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿ ಪರಮ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದ, ದೋಷವಿಲ್ಲದ ಪದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆ

ಯಿದ್ದರೆ, ಅನವರತವೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನಾದ, ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಆತ್ಮ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಎಲ್ಲರ ಒಳಗೂ ಹೊಕ್ಕಿರುವ ಅನಂತವಾದ ಆ ಮರಣಧರ್ಮವಿಲ್ಲದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸು”. ಜ್ಞಾನಿಯ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತ ಭರ್ತೃಹರಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ (ಶ್ಲೋಕ ೧೨) - “ವಿಪಶ್ಚಿದ್ವೇಹಾದೌ ಕ್ವಚಿದಪಿ ಮಮತ್ವಂ ನ ಕುರುತೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮಧ್ಯಾತಾ ಗಗನ ನಗರಾಕಾರ ಸದೃಶೇ | ನಿರಸ್ತಾಹಂಕಾರಃ ಶ್ರುತಿಜನಿತವಿಶ್ವಾಸಮುಷಿತೋ ನಿರಾತಂಕೋವ್ಯಗ್ರಃ ಪ್ರಕೃತಿಮಧುರಾಲಾಪಚತುರಃ ||” - “ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ನಗರದಂತೆ ಹುಸಿಯಾಗಿರುವ ಈ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಮತ್ವವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದವ ರಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ಅದ್ವೈತ ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಟ್ಟವನಾಗಿ ಭಯರಹಿತನಾಗಿ, ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಉದ್ವಿಗ್ನ ಹೊಂದದೆ, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಮಧುರವಾದ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಚತುರನಾಗಿರುವನು”. ೨೪ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತು ಮಾಯೆಯಿಂದ ತೋರುತ್ತಿರುವುದೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಜವಾದ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಭಗವಂತನೇ ಎಂದು ಭರ್ತೃಹರಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ಯದಧ್ಯಸ್ತಂ ಸರ್ವಂ ಸೃಜಿ ಭುಜಗವದ್ ಭಾತಿ ಪುರತೋ ಮಹಾಮಾಯೋದ್ಗೀರ್ಣಂ ಗಗನಪವನಾದ್ಯಂ ತನುಭೃತಾಮ್ | ಭವೇತ್ಸ್ಯಾ ಭ್ರಾಂತೇರ್ಮುರರಿಪುರಧಿ ಸ್ಥಾನಮುದಯೇ ಯತೋ ನ ಸ್ಯಾದ್ಭ್ರಾಂತಿರ್ನಿರಧಿಕರಣಾ ಕ್ಷಪಿ ಜಗತಿ ||” - “ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅನು ಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಆಕಾಶ-ವಾಯುವೇ ಮೊದಲಾದ ಭೂತ ಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜಗತ್ತು, ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವು ತೋರಿದಂತೆ, ಮಾಯೆಯಿಂದ ಅವರ ಮುಂದಿರುವಂತೆ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರು ತ್ತಿದೆ. ಆ ಭ್ರಮೆಗೆ ಭಗವಂತನೇ ಆಧಾರವೆಂದು ನಾನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ; ಏಕೆಂದರೆ, ಅಧಿಷ್ಠಾನವಿಲ್ಲದ ಭ್ರಾಂತಿ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಕಂಡು ಬರದು”.

‘ವಾಕ್ಯಪದೀಯ’ದ ಪರಿಚಯ

ವ್ಯಾಕರಣ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ‘ದೀಪಿಕಾ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಪ್ರಥಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದವನು ಭರ್ತೃಹರಿಯೇ ಎಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ವಾಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಪದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ ‘ವಾಕ್ಯಪದೀಯ’. ವ್ಯಾಕರಣದರ್ಶನವಾದ ವಾಕ್ಯಪದೀಯವು ಮೂರು ಕಾಂಡ ಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡ, ವಾಕ್ಯಕಾಂಡ ಹಾಗೂ ಪದಕಾಂಡ. ಬ್ರಹ್ಮ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವವಾದ ಸ್ಫೋಟವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಬ್ರಹ್ಮದ ಸಾಕ್ಷಾ ತ್ಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ: ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡದ ೧೩ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, “ತದ್ ದ್ವಾರಂ ಅಪವರ್ಗಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಲಾನಾಂ ಚಿಂತಿತಮ್ |

ಪವಿತ್ರಂ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾನಾಮಧಿವಿದ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶತೇ ||”. ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಮಂಡಿಸುತ್ತ ಭರ್ತೃಹರಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ - “ಆದಿ ಯಿಲ್ಲದ, ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವ, ಬ್ರಹ್ಮವು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದೆ. ಅದ ರಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತುಂಟಾಗಿದೆ”, “ಒಂದೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾದರೂ ತನ್ನ ವಿವಿಧ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮವು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಬೇರೆಯೆಂಬಂತೆ ಇದೆ” (ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡ ಶ್ಲೋಕ ೧-೨). ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಅನೇಕ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತವಾಗಿರುವ ವೇದವೇ ಉಪಾಯ. ವೇದವು ಶಬ್ದಾತ್ಮಕ. ಹಿಂದಿನ ಋಷಿಗಳೂ ವೇದಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವರು (ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡ-೩೦). “ಶಬ್ದ ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಯಾರು ಅದರ ಮರ್ಮವನ್ನು ಬಲ್ಲರೋ ಅವರೇ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುವರು” (ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡ-೧೩೨) ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಒಂಕಾರವೇ ರೂಪ. ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಆ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಅರಿ ಯಲು ಇರತಕ್ಕ ತಪಸ್ಸು.

ಭರ್ತೃಹರಿಯು ಭಾರತೀಯ ಹಾಗೂ ಜಾಗತಿಕ ಭಾಷಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಭಾಷೆಯು ಮಾನವನ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದೆಂದೂ ವಾದಿಸಿ, ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಶಾಸ್ತ್ರದ ನೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದ ಹೆಗ್ಗ ಳಿಕೆ ಭರ್ತೃಹರಿಗೇ ಸಲ್ಲಬೇಕು. ☀

ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು:

1. *Puranic Encyclopedia*, Vettam Mani, Motilal Banarsidass, 1975
2. *Bhartrhari's VijnanaShatakam*, Edited K.B.Ghule, 1897
3. *Vairagyashatakam by Bhartrhari*, Swami Madhvananda, Advaita Ashrama
4. *Bhartrhari's Nitishataka* by Swetaranyam Narayana Shatriyar, V.Ramaswami Shatrulu and Sons, 1951
5. *Raja Bhartrhari Part-1*, Yoganath, academia.edu, article

೬. ಭಾರತ್ ಕೇ ಮಹಾಪುರುಷ್, ಪಂ. ಶಿವಶಂಕರ್ ಮಿಶ್ರ, ನಿಹಾಲ್‌ಚಂದ್ ಅಂಡ್ ಕಂಪೆನಿ, ಕೊಲ್ಕತ್ತ

7. *A carnival of parting: The Tales of king Bhartrhari and king Gopichand as sung and told by Madhu Natisar Nath of Ghatiyali*, Translated with an introduction and afterword, Ann Grodzins Gold, University of California press, 1992.

೮. ಗೋರಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಂಗ್ರಹ, ಸಂಪಾದನೆ-ಜನಾರ್ದನ ಶಾಸ್ತ್ರಿ

ವಿವೇಕಪ್ರಭ